

Obsah

Miloš Mendel: Poznámka k českému vydání	13
Úvod	21

První kapitola Islámská kultura a koloniální modernismus 1900–1920

1. Víze islámské suverenity	35
2. Pronikavá změna poměrů v letech 1905–1909:	
Prosazení národního státu a konstitucionalismu	43
<i>Islámský svět okolo roku 1900</i>	43
<i>Islámský svět z pohledu muslimského intelektuála</i>	46
<i>Arabský poloostrov na počátku 20. století</i>	47
<i>Spory o hegemonii</i>	48
<i>Koloniální krize a konstitucionalismus</i>	52
<i>Politické ideologie v předvečer války</i>	53
<i>Konstituční požadavky</i>	56
3. Válečná léta 1909–1919	58
<i>Militarizace a kolonialismus</i>	59
<i>Itálie v Libyi a vzestup tureckého nacionalismu</i>	60
<i>Osmanská říše ve válce</i>	62
<i>Konflikt města a venkova</i>	63
<i>Islámský nacionalismus a příslib nezávislosti</i>	65
<i>Islám a politická veřejnost</i>	68
4. Období revolt 1919–1923	70
<i>Konec Osmanské říše</i>	70

<i>Revolty v Egyptě</i>	75
<i>Arabské povstání 1916–1920</i>	76

Druhá kapitola

Buržoazní nacionalismus a státní samostatnost 1920–1939

1. Chalífát mezi republikou a monarchií	81
<i>Tripolská republika</i>	81
<i>Rífská republika</i>	83
<i>Zrušení chalífátu</i>	85
<i>Indické reakce</i>	89
<i>Boj o Hidžáz, 1924–1926</i>	90
<i>Hledání nového chalify</i>	93
2. Islámská národnostní politika a sekularizace	
politické veřejnosti	94
<i>Turkestán pod sovětskou nadvládou</i>	95
<i>Basmačské povstání</i>	98
<i>Islámský národní komunismus v Sovětském svazu</i>	100
<i>Nový režim v Afghánistánu</i>	102
<i>Zachování monarchie v Persii</i>	105
<i>Islámská politika v Alžírsku</i>	106
<i>Indonéské formy islámské politiky</i>	108
3. Světová hospodářská krize a nová islámská hnutí	111
<i>Světová hospodářská krize v islámském světě</i>	113
<i>Založení egyptského Muslimského bratrstva</i>	115
<i>Islámská politika a Palestina</i>	119
<i>Politická transformace islámské veřejnosti</i>	123
<i>Fašismus v islámské veřejnosti</i>	129

Třetí kapitola

Období obnovy 1939–1958

1. Islámský svět za druhé světové války	133
<i>Důsledky války</i>	134
<i>Proměnlivé aliance</i>	136
<i>Jedna nebo dvě Indie?</i>	138
<i>Islám v rámci státní ideologie: Indonésie</i>	141
<i>Politický obrat v Maroku a Alžírsku</i>	143

2. Arabský, nebo islámský národ?	146
<i>Počátek arabské politiky</i>	147
<i>Nadnárodní islámská politika</i>	149
<i>Založení nových států v islámském světě</i>	152
<i>Pákistán 1947</i>	152
<i>Izrael/Palestina 1948</i>	155
<i>Libye 1951</i>	158
<i>Jemen</i>	159
3. „Liberální desetiletí“ aneb vzpoura proti starému zřízení	161
<i>Egyptská republika</i>	161
<i>Islámská strana osvobození v Palestině</i>	163
<i>Národní politika v Íránu v letech 1951–1953</i>	164
<i>Konec „liberálního“ desetiletí</i>	167
<i>Saúdská Arábie</i>	168

Čtvrtá kapitola

Islámská kultura a republiky „třetího světa“ 1956–1973

1. Triumf třetího světa	172
<i>Suezská krize 1956</i>	173
<i>Islám a kultura národního osvobození</i>	175
<i>Úpadek monarchismu</i>	176
<i>Libanon a Sýrie v roce 1958</i>	177
<i>Írák 1958</i>	180
<i>Republikové tendence v Jemenu</i>	181
2. Kultura národního osvobození	182
<i>Alžírsko ve válce</i>	182
<i>Islámská národní politika v severní Africe</i>	188
<i>Regionalismus a revoluce v Indonésii</i>	191
<i>Alžírsko na cestě k vládě jedné strany</i>	194
3. Islámský blok a počátek saúdské hegemonie	195
<i>Saúdská Arábie a nová islámská veřejnost</i>	195
<i>Islám jako ideologie sociálního osvobození</i>	199
<i>Islámští disidenti v Íránu</i>	201
<i>Zástupná válka v Jemenu</i>	204
<i>Strana al-Ba'th u moci</i>	206
4. Úpadek republik ve třetím světě	208
<i>Nová palestinská národní politika a šestidenní válka</i>	210
<i>Saúdská hegemonie se prosazuje</i>	213
<i>Stažení z Jemenu</i>	214

<i>Úspěch Organizace pro osvobození Palestiny</i>	216
<i>Islámská republika v Libyi</i>	217

Pátá kapitola

Vzestup islámských ideologií 1973–1989

1. Krize v letech 1973 a 1974	220
<i>Počátek politického separatismu</i>	220
<i>Separatismus v Bangladéši</i>	222
<i>Obnova islámské veřejnosti</i>	224
<i>Nadnárodní propojení</i>	227
<i>Státní reakce, říjnová válka a ropná konjunktura</i>	228
<i>Politika hospodářské otevřenosti</i>	230
<i>Islámské avantgardní směry v Egyptě</i>	232
2. Etnicita a dovršení islámských ideologií	234
<i>Etnicita a osvobozenecská hnutí v islámském světě</i>	236
<i>Změna perspektivy v politické oblasti</i>	239
<i>Válka v Libanonu</i>	241
<i>Islám jako nástroj obnovy národního státu: Malajsie a Súdán</i>	242
<i>Islámská politika v Malajsii</i>	243
<i>Politický partikularismus v Súdánu</i>	244
<i>Nové fronty: egyptsko-izraelská mírová dohoda</i>	245
<i>Islámská revoluce v Íránu</i>	247
3. Anni horribiles v islámském světě: 1979–1989	253
<i>Mekkánská krize v roce 1979</i>	254
<i>Válka v Afghánistánu</i>	256
<i>Íránsko-irácká válka</i>	261
<i>Bezradnost islámských hnutí</i>	264
<i>Neúspěch islamizace v Súdánu</i>	267
<i>Hladové bouře v 80. letech</i>	270
<i>Přehodnocení islámských ideologií</i>	272

Šestá kapitola

Islámská kultura a občanská společnost 1989–2001

1. Mytická obnova nacionalismu?	275
<i>Zhroucení ideologického světa</i>	275
<i>Povstání v Izraeli/Palestině</i>	278

<i>Konec války v Libanonu</i>	281
<i>Afghánistán a nové republiky ve Střední Asii</i>	283
2. Islámský svět po ukončení konfliktu mezi Východem a Západem	289
<i>Nový systémový konflikt?</i>	289
<i>Obrácené fronty: válka o Kuvajt 1990–1991</i>	293
<i>Obhajoba „otevřené islámské společnosti“</i>	296
<i>Alžírské snahy o demokracii</i>	297
3. Konec naděje na islámskou suverenitu	301
<i>Nový monarchismus</i>	301
<i>Etnifikace islámu: válka v Bosně a Hercegovině</i>	303
<i>Ztráta národní svrchovanosti: Somálsko</i>	305
<i>Islám a skupinový nacionalismus</i>	307
4. Postislamismus: globalizace a lokalizace islámských kultur	310
<i>Konec islámské utopie</i>	310
<i>Fragmentace politiky v Alžírsku</i>	311
<i>Islámská demokratizace v Íránu</i>	314
<i>Krise v Indonésii</i>	316
<i>Islámské národní kultury</i>	319
<i>Válka v Čečensku</i>	327
<i>Palestinská autonomie</i>	330
<i>Výhledy</i>	332

Příloha

Poznámky	335
Literatura	374
Chronologická tabulka	407
Slovníček pojmů	412
Rejstřík	419
Mapky	440

Poznámka k českému vydání

„Islámský svět“ (die islamische Welt) je ústřední pojem monografie německého historika Reinharda Schulzeho, kterou právě držíte v rukou. Jakkoli je tento pojem téměř stejně vágní jako pojem „křesťanský svět“, přece jen má smysl učinit předmětem souhrnného historiografického studia státy, v nichž většina nebo přinejmenším významná menšina obyvatel vyznává různé varianty islámského náboženství. Na rozdíl od „křesťanského světa“, jehož mnohé oblasti v posledních dvou stoletích prošly zásadními strukturálními změnami (kapitalistický ekonomický model, sekularizace veřejného a politického života), učinil islámský svět odlišnou historickou zkušenost, přestože byla do určité míry spjata s dějinami „Západu“.

Dvacáté století potvrdilo, že dějiny islámského světa mají jednak mnoho společného s dějinami Evropy a Severní Ameriky, které ovšem už dávno nelze označit za „křesťanské“ oblasti světa, jednak se vyvíjejí pod vlivem vlastní kulturní a politické tradice, kterou vliv západního kolonialismu v 19. a první polovině 20. století nedokázal zlomit. Výsledkem je současný stav jakési „civilizační schizofrenie“, jež na islámský svět doléhá a vyvolává v něm latentní napětí.

Po desetiletích pokusů o prosazení světského státoprávního uspořádání a západních ideologií ve 20.–30. letech a pak v 50.–60. letech 20. století se jako důvěrně známé ideologické zázemí politiky znovu prosadil islám, a učinil tak přítrž procesu roubování nacionalistických a socialistických hodnot na organismus islámských společností. Během posledních 20–30 let se uskutečnila řada historických událostí, které prokázaly tendenci k emancipaci mnoha částí islámského světa, který má své lokální vnitropolitické problémy, ale také fiktivní i skutečné „nevyřízené účty“ s tím světem, který ho v éře klasického kolonialismu ponižoval a dodnes je ochoten ho různými způsoby ovládat a poučovat. Tento proces emancipace namnoze provází návrat k islámským kul-

turním a politickým hodnotám a symbolům, zatímco národní hodnoty a sekularizační tendence se v politice islámského světa, zdá se, zdiskreditovaly.

Kromě dočasného vzestupu a vleklého úpadku národních revolučních ideologií se ke konci 20. století v Asii a Africe odehrály významné dějinné změny, jež způsobil rozklad „východního bloku“ na přelomu 80. a 90. let a s tím spjatý konec studené války. Tato vpravdě dějinná událost se zprostředkovaně významně dotkla islámského světa, neboť ten přestal být dosavadní platformou, na níž bloky soupeřily. Například se dramaticky snížila (někde dokonce zhroutila) legitimita některých států, jejichž obyvatelstvo se postupně přestává identifikovat s prostorem vymezeným mezinárodně uznanými hranicemi, jež ovšem málokdy respektují historickou a etnickou realitu. Došlo také ke kvalitativní změně politiky Spojených států, jež se snaží unést svou historickou úlohu jediné velmoci světa. Toto postavení jim neusnadnily útoky na New York a Washington dne 11. září 2001, po nichž USA (s rozpačitým přispěním Evropy) zahájily novou etapu vztahů k islámskému světu nazývanou nejčastěji „boj proti terorismu“.

Do tohoto dramatického a často nepřehledného vývoje v různých oblastech islámského světa navíc v roce 1993 (resp. 1996) vstoupil americký politolog Samuel Huntington, který ve své studii (resp. knize) nastínil kontroverzní tezi o „střetu civilizací“, kdy se hlavní střet má uskutečnit mezi islámským světem a Západem. Jakkoli je tato teze akademicky neudržitelná, již přes deset let nepřestává provokovat novináře, intelektuály i politiky na všech stranách k formulování vskutku nebezpečných vizí či polopravd, jindy zase účelových mezinárodních konferencí o „dialogu civilizací“.

Tím spíše je dnes třeba se o islámský svět soustavně zajímat a informace o něm vstřebávat především na základě věcných a strážlivých výpovědí odborníků. Česká (československá) odborná knižní produkce od druhé poloviny 60. let nabízí kvalitnější výběr původních nebo překladových titulů k problematice islámu, než jakou nabízejí jiné země střední Evropy. To ovšem neplatí pro tematiku soudobých dějin islámského světa. Kvalitní historiografická produkce po druhé světové válce se u nás omezuje na několik monografií a dílčích specializovaných studií. Ve své době jediným a relativně důkladným rozbořením soudobých dějin byla práce Karla Durmana *Blízký východ ve světové politice 1918–1959* (Praha 1966). Jakkoli byla metodologicky a interpretačně limitována ohledy na aktuální poměry, byla v mnohém novátorská a profesionální. Vynecháme-li některé, ideologicky zcela poplatné a odborně pokleslé počiny, za zmínku z let normalizace stojí pouze monografie Jindřicha Kováře *Islám a muslimské země* (Praha 1984), resp.

knížka *Islám v politice*, kterou v roce 1987 publikoval kolektiv autorů z Orientálního ústavu ČSAV pod vedením Josefa Muzikáře. Oba tituly měly ovšem předem stanovené metodologické zadání a týkaly se většinou jen Blízkého a Středního východu. Problematikou moderních a soudobých dějin se dnes u nás soustavněji zabývají pouze historik Jan Wanner, který dosud publikoval v češtině několik případových studií a monografií, a arabista a historik Eduard Gombár, který k soudobým dějinám islámského světa publikoval dvě dílčí monografie a řadu odborných studií analytické povahy. Na původní českou monografii o dějích islámského světa si však zatím musíme počkat.

Tuto mezeru v seriózní informovanosti české veřejnosti se nyní snaží vyplnit nakladatelství Atlantis, jež vydává knihu známého německého orientalisty a historika Reinharda Schulzeho. Profesor Schulze (nar. 1953 v Berlíně) vystudoval arabistiku, islamologii a obecnou lingvistiku v Bonnu. Nejprve vyučoval arabštinu, islámské reálie a orientální (srovnávací) filologii na regionálních univerzitách v Bochumi a Bamberku a od roku 1995 přednáší obory islamologie a novější orientální filologie na univerzitě ve švýcarském Bernu.

Nakladatelství Atlantis použilo k překladu druhé vydání Schulzeho monografie *Geschichte der islamischen Welt im 20. Jahrhundert* z roku 2002 (první vydání 1994). Jeho kniha je převážně syntézou série přednášek a samostatných studií, které autor vytvořil během své pedagogické a badatelské práce především na univerzitě v bavorském Bamberku.

Nakladatelství Atlantis přiměla k vydání této monografie skutečnost, že Schulze je historik *par excellence*. Jeho monografie sice zdaleka není jediná svého druhu, avšak v rámci evropské historiografické produkce na dané téma patří mezi nejuznávanější referenční práce. Autor nevystudoval obor „obecné dějiny“ (allgemeine Geschichte). Svým profesionálním zázemím je lingvista, filolog a specialista na reálie a duchovní kulturu islámu (Islamwissenschaft), což ve svém souhrnu vytvořilo základní předpoklady pro jeho odborný růst jako historika.

Ve své práci se Schulze neopírá ani o oduševnělou esejistiku s efektními příklady a stylistickými finesami, v níž si tak libují mnohé francouzské studie, ani o strohý, invence prostý „neopozitivismus“, na který přísahají někteří střeoevropští obecní historikové. Schulze ovládá historiografické řemeslo, je korektní, svou práci zakládá na kvalitní heuristické přípravě s hojným použitím pramenů, na sběru množství historických faktů a jejich sřetení. Zároveň si ovšem nemyslí, že historiografie je objektivní, málem exaktní věda, která se nemá příliš pouštět na pole vlastních interpretací. Naopak, soudí, že půvab historiografie spočívá ve volbě vlastního metodologického východiska a odvázně, byť uměřené interpretaci či komparaci jednotlivých událostí,

sociálních a ideových trendů i celých historických epoch. Takový přístup ovšem předpokládá znalost pramenných jazyků a – jejich prostřednictvím — znalost reálií studovaného regionu. Schulze klade důraz na autopsii — osobní hlubokou zkušenost z pobytů a „terénního“ výzkumu v sledovaných zemích, jež autorovi umožňují vyjádřit něco víc než jen kompilaci, sterilní výčet bitev, mírových dohod nebo ekonomických ukazatelů. Kritériem dobrého historika soudobého islámu je totiž v Německu důvěrná znalost kultury a náboženství dotyčné oblasti, což jsou předpoklady, o nichž se nediskutuje. Právě proto se Schulzeho monografie nespokojuje s výčtem událostí, konfliktů a převratů. Je to metodologicky vyzrálá syntéza, která u čtenáře předpokládá základní znalost faktografie a historická fakta spíše zasazuje do kulturních a ideologických kontextů.

Schulzeho práce představuje skutečné dějiny islámského světa, tedy dějiny téměř všech oblastí, jež lze pod tento vágní termín zahrnout. Není novým pokusem o europocentrické či „westcentrické“ vidění, v němž se pozornost věnuje jen oblastem, jež bezprostředně geograficky a politicky souvisejí s Evropou, kde se prý v novověku „odehrávaly dějiny“, nýbrž synchronizovaným výkladem o dějinách určité, islámem vymezené části světa v éře zanikajícího klasického kolonialismu, resp. postkolonialismu. Proporčně odpovídající pozornost je věnována nejen arabskému světu (i když se pozná, že autor je především arabista), nýbrž i oblastem, jež jsou z hlediska formálního počtu muslimů i z hlediska světových dějin stejně důležité jako třeba Osmanská říše a její následnické státy — tedy Indii, Indonésii, vybraným oblastem (sub)saharské Afriky nebo Střední Asii pod ruskou a sovětskou mocí. Je ovšem diskutabilní, že Schulze do svého výkladu zcela programově nezařadil dějiny republikánského Turecka po první světové válce a že výklad o vývoji a rozpadu Osmanské říše v kontextu první světové války a následných mírových smluv omezil na minimum.

S jistou opatrností je třeba přistupovat k některým jeho obecným tezím, jež jsou ovšem formulovány zejména ve vysoce teoreticky laděném úvodu. Jde především o dost abstraktní tezi, že vzhledem k plynutí „světového času“ (die Weltzeit) prošel islámský svět v podstatě podobným sociokulturním vývojem jako „Západ“, že jej tudíž nelze vyřazovat z dějin novověku. Zvláště zdůrazňuje, že lze hovořit o plnohodnotném fenoménu islámského obrození v 18. století. Jako by Schulzeho ambicí bylo přepsat moderní a soudobé islámské dějiny v kategoriích a periodách, jež jsme jinak zvyklí používat při analýze dějinného vývoje Západu. To je jistě podnětné a provokuje to k diskusi.

Schulze prožil celý život na „Západě“, a nezdráhá se tudíž používat zavedených historiografických pojmů, jako je „buržoazie“, „imperiální

politika“ nebo „osvobozenecké hnutí“ (Befreiungsbewegung) tam, kde je to věcně opodstatněné. Naopak šetří takovými inflačními termíny, jako je „občanská společnost“ nebo „demokratizace islámu“, jež jsou dnes v intelektuálním diskurzu některých zemí nezbytnou součástí rétorické výbavy. Schulzeho teoretické úvahy a to, jak se metodologicky vymezuje vůči jiným přístupům, se ovšem výkladu samého dotýkají jen v hrubých konturách. Soustavněji používá jen termínu „politická veřejnost“ (die politische Öffentlichkeit), který ovšem na samém počátku dostatečně definuje. Jeho Weltzeit je vlastně jen autorovým úvodním poselstvím pro ty čtenáře, kteří se domnívají, že islámský svět je za naší vyspělou, demokratickou, humánní... západní společností nějakých 200–300 let pozadu. Schulze se svým přístupem snaží jen dokázat, že islámský svět není horší nebo zaostalejší, že je jen jiný, že povaha jeho historického vývoje je dána odlišnou společenskou a kulturní zkušeností, že však do dějin novověku integrálně patří.

Schulzeho přístup na české odborné scéně jistě vyvolá polemickou diskusi — zejména ze strany historiků moderních a soudobých dějin, méně již orientalistů. Ale o to nakonec vlastně jde. Nechtí kniha Reinharda Schulzeho posloužit jako zdroj poznání a zamyšlení pro odborníky, studenty, novináře a všechny, kteří se zajímají o dění v islámském světě, a jako příspěvek k novému kolu diskusí mezi historiky, orientalisty, politology a dalšími specialisty společenskovědních oborů, jimiž lze islámský svět uchopit.

Poznámka k transkripci: Při redakci českého překladu bylo nutno se vyrovnat se skutečností, že se v jedné knize objevuje množství osobních jmen, náboženských pojmů, názvů politických organizací, hnutí a toponym z jazykově zcela odlišných oblastí — arabské, perské, turecké, urdské, bengálské či indonéské. Kromě toho se zde objevují různé jazyky (sub)saharské Afriky, jména tatarská nebo čečenská (často rusifikovaná), jsou zde zastoupeny další oblasti, např. Zakavkazí a Střední Asie. Někteří nakladatelé nebo redaktori se v této souvislosti domnívají, že v publikacích podobného typu by odborníci (orientalisté, historikové) měli mít k transkripci jednotný přístup nebo sdílet závaznou českou normu. Něco takového ovšem není možné, a to z následujících důvodů: Většina jazyků, jimiž se hovoří v islámských zemích, má jednak vlastní, převážně hláskové písmo, jednak specifické souhlásky (konsonanty), které evropské jazyky psané latinkou nebo azbukou (cyrilicí) nemají. Navíc tyto „islámské“ jazyky mají mnohdy dlouhé samohlásky (á, í), což celá řada evropských jazyků není schopna vyjádřit samostatným grafémem a musí si pomáhat transliteračními znaménky (např. ležatá čárka nad i). Z různorodosti fonetické výbavy „islám-

ských“ jazyků psaných vlastním hláskovým písmem tedy vyplývá, že jejich zápis v latině (cyrilici) se nutně musí lišit podle toho kterého evropského jazyka, neboť i jejich fonetická výbava je různorodá a různě způsobilá absorbovat fonetiku „islámských“ jazyků.

Situace je o to složitější, že dokonce ani v rámci určitého evropského jazyka nelze pro přepis „islámského jazyka“ stanovit závaznou normu. V angličtině nebo němčině například panuje naprostý zmatek. V případě češtiny — přes veškeré snahy příslušného oddělení ČTK — nelze sdělovacím prostředkům, které jsou většinou tvůrci jazykové normy, nařídit závaznou a korektní transkripci (viz např. žalostný přepis al-Kajdá oproti korektnějšímu al-Ká'ida). U vědomí toho, že čeština (na rozdíl od angličtiny, němčiny, ale i některých slovanských jazyků) má větší škálu fonémů a jim odpovídajících grafémů (č, ž, ň) a má vzácnou možnost vyznačit prolongaci vokálů (á, í, ú), zvolili jsme s překladatelem Vladimírem Petkevičem následující transkripční klíč: U jazyků, které se nepíší latinkou (arabština, perština, urdština, osmanská turečtina, paštunština apod.), byl použit fonetický přepis tak, aby co nejvěrněji odrážel skutečnou výslovnost (džihád, Pěšávar, mardža'e taklíd). Všechny specifické fonémy v semitské arabštině (hlásky emfatické, interdentalní, hrtanové či laryngální — hlasivkové), které se pouze ve vědecké, lingvistické transkripci nahrazují určitým závazným grafémem latinky nebo pomocnými znaménky (např. emfatické k = q, emfatické t = ṭ), se zde přepisují grafémem, který je dané hláске nejbližší a pro čtenáře snadno vyslovitelný (Kaddáfí — nikoli Qadhdháfi). Laryngální hlásky „ajn“ a tzv. „hamza“ (česky ráz) se zde graficky vyznačují apostrofem, a to pouze uprostřed slova, kde je čtenář může alespoň trochu funkčně vyslovit (šarí'a, džamá'a, ší'a — vysloví se jako lidové záporné ne'e). Tyto grafémy se apostrofem uprostřed vyznačují i u indoevropské perštiny a urdštiny, a sice ve slovech, která ortograficky pocházejí z arabštiny, ačkoli ani Peršané, ani etnika na území Pákistánu hlasivkovou hlásku „ajn“ nevyslovují. Bilabiální arabský foném „wau“ se přepisuje jako dvojité w, které se má vyslovit zhruba jako v anglickém slově well. Složená arabsko-muslimská jména se zapisují integrovaně (Šihábuddín — nikoli Šiháb ad-Dín, Abdarrahmán — nikoli Abd ar-Rahmán). U názvů a jmen v češtině zdomácnělých je zvolena česká forma (Damašek — nikoli Dimašq aš-Ša'm, Alžír — nikoli al-Džazá'ir). U turečtiny, která se v osmanské době psala arabským písmem, jsme respektovali autorův vcelku logický pomocný klíč: U jmen osob (politiků, myslitelů) působících zhruba do vzniku Turecké republiky se přikláníme k „arabizované“ variantě, od dvacátých let se český text striktně drží ortografie moderní turečtiny psané latinkou. U některých specificky tureckých fonémů latinky jako ğ je zde

zvolena nejuvěrnější česká fonetická varianta. Indonéština, která je relativně mladý jazyk psaný latinkou, nemá pro transkripci islámských jmen a termínů zcela závazná pravidla. Proto byla zvolena kombinace fonetického přepisu, místní zvyklosti i anglické či jiné transkripce. V případě množství názvů politických stran a hnutí, stejně jako názvů knih a článků v poznámkovém aparátu a bibliografii (převážně z jazyků psaných arabským písmem) jsme pro lepší orientaci čtenáře zvolili na začátku názvu, v případě potřeby i uvnitř velké písmeno (Hizb at-tahrír, Harakat tahrír Filastín), ačkoli arabské písmo malá a velká písmena nerozlišuje.

Miloš Mendel

Čtvrtá kapitola

Islámská kultura a republiky „třetího světa“ 1956–1973

1. Triumf třetího světa

Na pozvání indonéské vlády se v Bandungu v době od 18. do 24. dubna 1955 sešli zástupci 29 států na první „Afro-asijské konferenci o solidaritě“. Samostatné africké a zejména asijské státy tak poprvé společně reagovaly na proces utváření mezinárodních bloků, který trval už bezmála deset let a který občas překrylo „liberální desetiletí“. Uzavřením Bagdádského paktu mezi Tureckem a Irákem 11. ledna 1955, k němuž se ještě téhož roku připojily Pákistán, Írán a Velká Británie a z něhož pak roku 1958 po vystoupení Iráku vznikla organizace CENTO (*Central Treaty Organization*, rozpuštěna v září roku 1979), se islámský svět přímo podílel na utváření politických bloků. Z hlediska Spojených států měl islámský svět představovat součást protikomunistické hráze, v jejímž jádru měla organizace CENTO uzavírat jakožto ekvivalent NATO (*North Atlantic Treaty Organization*) na Blízkém východě vojenský kruh obepnutý okolo Sovětského svazu. Islámský blok, jehož založení již dříve požadovali někteří islámští politikové, tak nebyl nějakou nezávislou instancí vnitroislámských vztahů, nýbrž nástrojem studené války. Pákistánské iniciativy, jejichž cílem bylo založit mezinárodní islámskou unii, byly tedy většinou odsuzovány jako pokus připojit islámský svět k západnímu bloku. Kritika v tomto směru přicházela zejména z Egypta. Násir, který se nyní zcela stavěl za „pozitivní neutralitu“, spatřoval v bandungské konferenci možnost postavit se proti myšlence islámského bloku a namísto toho sjednotit státy stojící mimo politické bloky v protikoloniální společenství solidarity. V té době byla součástí tohoto hnutí dokonce Saúdská Arábie. V březnu roku 1955 protestovala čtveřice států, kterou tvořily Saúdská Arábie, Egypt, Sýrie a Jemen, v Prohlášení čtyř států proti uzavření Bagdádského paktu.

Suezská krize 1956

Členové egyptské Revoluční rady se brzy poté, co se roku 1952 dostali k moci, snažili podporovat městský sektor, jak předtím také slibovali. První pozemková reforma přinesla státu alespoň nějaký kapitál, který zůstával dosud v zemědělském sektoru nevyužit. Avšak na realizaci ctižádostivých průmyslových projektů, k nimž patřila i stavba Asuánské přehrady, scházely státu finance. Egyptští kapitalisté se drželi stranou; Spojené státy, tehdy nejdůležitější spojenec Egypta, příslibily úvěry, dodávky pšenice a zbraní jen za podmínky, že Egypt se připojí ke společnému vojenskému paktu. Něco takového však zásadně odporovalo základním ideálům Revoluční rady; jakékoli omezení právě získané svrchovanosti pro ni nepřicházelo v úvahu. Jelikož zároveň Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj požadovala jako nutnou podmínku pro udělení nových půjček kontrolu nad egyptským hospodářstvím, hrozila Egyptu navíc i ztráta vnitropolitické suverenity. Nevelká egyptská armáda, Násirův nejdůležitější spojenec, vyžadovala rozsáhlou modernizaci zbraňových systémů a celkové vybavenosti, aby se vyrovnala armádě izraelské, jež měla dosud převahu. Kdyby se modernizace armády zanedbala, zhroutil by se jeden z opěrných pilířů revoluce. Hrozil však i finanční kolaps, který by měl pro armádu závažné důsledky. Když egyptská vláda uzavřela v září „ryze obchodní“ kontrakt na dodávku zbraní s Československem, byl politický konsensus se Spojenými státy náhle ohrožen. Spojené státy a Velká Británie reagovaly 17. prosince 1955 příslibem nových úvěrů na stavbu Asuánské přehrady poté, co egyptská vláda dala najevo, že dává přednost západní pomoci před podporou ze strany Sovětského svazu.

Kapitálové požadavky byly horentní. Jak napsal finanční expert Husajn Challáf roku 1955, bylo k urbanizaci a industrializaci egyptského hospodářství ročně zapotřebí nejméně 100 milionů egyptských liber.¹ Byla to částka o více než třetinu vyšší, než byl celkový příjem z egyptského hospodářství, a navíc představovala celou polovinu egyptských státních financí. Stavební sektor prožíval právě konjunkturu, investice do průmyslu však zůstávaly na dosavadní nízké úrovni. Díky příslibu půjčky ve výši 70 milionů dolarů poskytnuté Spojenými státy a Velkou Británií se mohlo dále pokračovat v uskutečňování plánů na stavbu Asuánské přehrady, ale přestavba městské společnosti se zastavila už na počátku.

V této obtížné vnitropolitické situaci usilovali členové Revoluční rady o novou zahraničněpolitickou orientaci. Na egyptské naléhání odvolal v březnu roku 1956 jordánský král Husajn britského generála Glubba, který byl dosud vrchním velitelem Arabské legie. Dva měsíce

nato uznal Egypt Čínskou lidovou republiku. Prvním krokem si Násir „na smrt zneprátelil“ britského ministerského předsedu Anthonyho Edena, druhým vyprovokoval americkou vládu a zvláště ministra zahraničí Johna Fostera Dullese. Zásadní spor mezi Spojenými státy a Velkou Británií o budoucnost britského impéria a dekolonializaci náhle zastínila egyptská otázka. Když Dulles 19. července 1956 zrušil příslib úvěru z roku 1955, byla britská vláda příjemně překvapena a s tímto krokem okamžitě vyjádřila souhlas.² Násirova reakce na sebe nenechala dlouho čekat: 26. července roku 1956 zestátnila egyptská vláda Suezský průplav, což bylo oficiálně odůvodněno tím, že neposkytnuté úvěry se musejí kompenzovat příjmy ze Suezského průplavu. Obsazení oblasti Suezu egyptskou armádou proběhlo bez problémů, neboť poslední britští vojáci již předtím zemi opustili v souladu s anglo-egyptskou smlouvou.

Na rozdíl od postoje k Íránu před třemi lety neměly bývalé koloniální mocnosti Velká Británie a Francie, jež si zajistily největší podíl z výnosů plynoucích ze Suezského průplavu, v Egyptě žádné politické krytí. Vztah k republice se mezitím v egyptské společnosti upevnil a potenciální monarchisté se většinou vůbec neprojevovali. Zásah proti politice znárodnování musel tedy přijít jenom zvenčí. Spojené státy byly proti bezprostřední obnově staré koloniální nadvlády a stavěly se za internacionalizaci průplavu; zároveň však projevovaly ve vztahu k Velké Británii a Francii jistou zdrženlivost.

Často rozporuplná politika velmocí na Blízkém východě přispěla ke zmatkům v politické situaci. Dulles podporoval řešení palestinské otázky navrácením území obsazených Izraelem. Francie dodávala Izraeli nová letadla, zároveň však vyzbrojovala Jordánsko, Irák a Libanon. Velká Británie se vrátila ke starému plánu na rozdělení země z roku 1947. Akce jednotek *fidá'jů* v Gaze okupované Egyptem vedly brzy ke každodenním pohraničním šarvátkám mezi Egyptem a Izraelem.

V říjnu roku 1956, poté, co Rada bezpečnosti OSN požadovala volný průjezd Suezským průplavem pro loďní dopravu, se Izrael a Francie dohodly na společném postupu proti Egyptu. Izrael oficiálně oznámil, že zaútočí na vojenskou základnu *fidá'jů* na Sinaji, a Francie v tom spatřovala možnost podrobit Suezský průplav opět koloniálním mocnostem. Dne 29. října 1956 začala izraelská armáda dobývat Sinajský poloostrov. Už následujícího dne požadovala Velká Británie a Francie okamžité příměří a stažení vojsk z obou stran průplavu. Tak by se průplav opět uvolnil pro vojenské jednotky koloniálních mocností. Dne 31. října začalo francouzské a britské letectvo bombardovat egyptská města, a konečně 5. listopadu byli v Port Saidu vysazeni výsadkáři. Toto město bylo stejně jako Suez sám při válečných operacích zcela zničeno.

Avšak staré koloniální zřízení se už obnovit nedalo. Ani Spojené státy, ani Sovětský svaz neměly zájem na pokračování koloniální říše, která by ohrožovala formování nových bloků. Stažení Izraele, Francie a Velké Británie tak bylo jen otázkou času. Dne 22. prosince musely francouzské a britské jednotky opustit oblast Suezského průplavu; Izrael vyklidil svá poslední postavení na Sinaji 8. března 1957. Města Ismá'ílja, Suez a Port Said byla zničena, Káhira byla velmi postižena po bombardování zápalnými bombami, a rovněž se ukázalo, že izraelská armáda je takřka neporazitelná.

Islám a kultura národního osvobození

Přes vojenskou porážku skončil suezský válečný konflikt vítězstvím egyptských nacionalistů. Dne 15. ledna 1957 dokázali bez větších protestů znárodnit 371 společností s převahou zahraničního kapitálu. Tři měsíce nato byly všechny zahraniční banky prodány egyptským úvěrovým bankám. Kapitál nové egyptské trustové společnosti, jež převzala správu znárodněných společností, se tak rychle rozrostl až na více než 58 milionů egyptských liber — takový byl stav na konci roku 1958. Souběžně probíhala i proměna politické veřejnosti. Ustavením Národního svazu jako sjednocené strany (došlo k tomu 28. března 1957; později se tato organizace nazývala Arabský socialistický svaz) bylo zajištěno korporativní zastoupení egyptské společnosti, které mělo zabránit tomu, aby staré politické strany v zemi mohly opět získat dominantní postavení v parlamentu (tj. v Národní radě, rozpuštěné 1. února 1958). Ze sociální otázky se nyní stal socialistický program. Nyní, po prvních znárodněních, zdůrazňoval Násir „socialistický“ ráz politického zřízení. Z islámské strany byly ostatně už dříve vznášeny požadavky na vytvoření nezávislého socialistického programu pro islámský svět. Mustafá as-Sibá'í, vůdce syrských Muslimských bratří, oslavoval nyní proroce Muhammada jako prvního zakladatele socialistického státu.³ Není tedy nic překvapivého na tom, že násirovci se snažili dodat svému socialismu i islámskou tvář. V určitých kontextech se vědomě uchýlovali k islámské rétorice, zaměřující se tak na mobilizaci těch částí společnosti, které byly dosud sociálně i kulturně oblastmi smíšenými a které byly určeny k tomu, aby absorbovaly nyní silící proces stěhování z venkova do měst. Tyto smíšené oblasti byly do roku 1954 politicky zastupovány většinou Muslimským bratrstvem. Aby však dokázali začlenit toto obyvatelstvo do nové sjednocené strany, byli násirovci nuceni v rozporu s vlastními ideály zasadit socialismus do raně islámského kontextu. Rozpor mezi esenciálním určením islámu jakožto socialismu a pod-

statou socialismu jako logického a historicky nutného cíle historického vývoje byl vyřešen sociálně. Pozůstatkům zbývající islámské veřejnosti, zejména pak vedoucím osobnostem mezi učenci na univerzitě al-Azhar, připadla nyní úloha islám interpretovat socialisticky. Levicová inteligence, jež se zčásti navrátila po roce 1958 z nuceného politického exilu do země, usilovala o „identitu třetího světa“ v rámci socialismu a cítila se tu posílena zejména tezemi socialismu osvobození. Navenek nyní působila egyptská státní ideologie jako islámský socialismus osvobození, který se měl propagovat ve třetím světě. Tuto úlohu nakonec převzala Nejvyšší rada pro islámské záležitosti založená roku 1960 (*al-Madžlis al-a'la li š-šu'ún al-islámíja*).

I o takových tématech jako „vykořisťování“ a „despocie“, která hrála důležitou roli v diskusích o socialismu osvobození, se již dávno podrobně diskutovalo v kruzích islámských intelektuálů *neo-salafíje*. Od té doby, co měli syrští muslimští intelektuálové zkušenosti s centralizační politikou osmanských vlád po roce 1900, patřil nyní „boj proti despotii“ (*istibdád*) ke kánonu islámské politiky. Egyptská monarchie, zejména však politická orientace země, byla na počátku 50. let čítankovým příkladem despotismu a byla také předmětem ostrých útoků islámských intelektuálů.⁴ Přijetím islámské rétoriky dokázali násirovci přilákat do svých řad velký počet neo-salafíjsky smýšlejících intelektuálů. Tím se jim mimoto podařilo vytvořit plynulý přechod od moderních egyptských dějin k jejich nové státní ideologii, která byla po roce 1958 těsně spjata s hnutím nezúčastněných zemí. I staré, nyní již nepřilíhající aktivní hnutí učenců *salafíje* a zejména politický aktivista a novinář Džamáluddín al-Afghání (1839–1897) byli nyní považováni za hlavní představitele nové islámské teologie osvobození, k níž se nakonec připojil i rektor univerzity al-Azhar Mahmúd Šaltút.

Úpadek monarchismu

Vliv arabských republikánských tendencí byl mimořádný především proto, že vedl k zapojení městských společností do jednotné politické kultury spojením socialistických evropských ideologií s odpovídajícími islámskými variantami. Tři politické společnosti se však z hlediska arabských nacionalistů zapojit nedaly: monarchisticky orientované venkovské společnosti, komunistické kruhy a radikální křídla *neo-salafíje*. Jelikož obě poslední skupiny byly také městského původu, museli nacionalisté volit mezi koalicí s nimi a bojem proti nim. V Egyptě byli komunisté a radikální islamisté pronásledováni a často byli společně internováni v nechvalně známém táboře Abú Za'bal. V Libanonu, Sýrii

a Iráku dali naopak nacionalisté přednost krátkodobé politické koalici s nemilovanými soupeři.

Vytváření bloků arabských států vedlo ke stále zřetelnějšímu rozštěpení na takzvané „pokrokové“ a „konzervativní“ arabské státy, které podle své politické orientace tíhly buď k západnímu, nebo k východnímu bloku. Léta 1956 až 1958 představovala ještě přechodné období, v němž byla orientace na příslušný blok určována vnitropolitickými krizemi v jednotlivých státech. Po roce 1958 byl však již arabský a navíc islámský svět rozdělen do dvou bloků. K západnímu bloku náležely všechny monarchie (zejména Maroko, Libye, Saúdská Arábie, emiráty v Zálivu, Írán, Malajská federace); většina republik (Tunisko, Egypt, Súdán, Sýrie, Irák, Indie a Indonésie) se pokládala za představitele „pozitivní neutrality“ ve struktuře jednotlivých bloků. Tyto republiky měly sice se státy východního bloku společné zájmy, zároveň se však vesměs snažily uchovat si především z vnitropolitických důvodů svou nezávislost. Některé státy zaujaly zvláštní postavení: Turecko — republika, jež v rámci „liberálního desetiletí“ podnikla první kroky na cestě k otevření společnosti — bylo už vzhledem ke své příslušnosti k NATO i nadále těsně spjato se západním blokem; příslušnost Pákistánu k paktu CENTO se zčásti zakládala na neustále doutnajícím konfliktu s Indií, jejíž zahraniční politika, kterou určoval Néhru, trvale ovlivňovala neutralitu „nezúčastněných států“; a konečně tu uveďme ještě Jemen, který v „liberálním desetiletí“ rovněž charakterizovalo politické i hospodářské otevření, což jej ovšem vlivem starých společenských tradic spojovalo s Egyptem.

Libanon a Sýrie v roce 1958

Zvláštním případem byl Libanon, jehož politický systém byl na rozdíl od všech ostatních islámských zemí založen na promyšleném poměrném zastoupení, které maronitské menšině zajišťovalo dominantní politické postavení. Krátce před nabytím samostatnosti se v letech 1942–1943 shodli vedoucí libanonští politikové na národní dohodě (kteřá však nebyla nikdy zakotvena písemně) potvrzující nárok maronitských rodin na politické vedení země. Kouzelná formule charakterizující politické zřízení v Libanonu, kterou vynalezli sunnitě Rijád as-Sulh a maronita Bišara al-Chúrí, zněla tak, že Libanon je sice arabským národem, zásadně se však svým politickým zřízením liší od všech ostatních arabských zemí. A právě to je třeba zaručit poměrným politickým zastoupením křesťanských a muslimských komunit. Pro parlamentní volby roku 1943 se vedoucí rodiny dohodly na politickém

rozdělení moci v parlamentu a vládě v poměru šest ku pěti. Křesťanské komunity tak mělo zastupovat 30, muslimské pak 25 poslanců. Později byl počet parlamentních křesel proporcionálně zvýšen na 54, resp. 45. Tento počet se ovšem zakládal na velmi pochybném sčítání obyvatelstva, jež provedla francouzská mandátní vláda v roce 1932.

Během voleb, které se konaly v roce 1957, se koalice městských nacionalistů snažila skoncovat s mocí maronitského establishmentu. Zavraždění nakladatele Nasíba al-Matního 8. května 1958 bylo předehrou k rozsáhlému stávkovému hnutí nemaronitských měst Tripolisu, Bejrútu, Súru a Sajdy. Republiková vláda, která se především opírala o syrskou Lidovou stranu a o křesťanskou stranu *al-Katá'ib* (*Munazzamat al-katá'ib al-lubnáníja*, falanga), založenou 21. listopadu 1936 podle španělského modelu,⁵ reagovala na politický bojkot nacionalistů žádostí o pomoc adresovanou Spojeným státům, které nakonec 15. července 1958 vyslaly do země první z celkem 10 000 vojáků. Politický bojkot nabyl brzy militantní podoby. Při stávce trvajícím zhruba 160 dnů bylo zabito přes 4 000 Libanonců. Velitel armády Fu'ád Šiháb byl nakonec 31. července zvolen novým prezidentem. Poté, co 3. září nastoupil do úřadu, se situace v Libanonu uklidnila, a v říjnu zemi opustili poslední američtí vojáci.

Stávka ovšem nepřinesla rozhodnutí, kdo bude nadále v Libanonu vládnout a jaká bude zahraničněpolitická orientace země. Městským nacionalistům se nepodařilo setrást vliv starého establishmentu.

„Hnutí arabských nacionalistů“ (rozpuštěné roku 1970), o němž byla už zmínka v palestinském kontextu a které se v libanonské krizi marne snažilo získat v zemi vedoucí postavení, se mezitím stalo pronásirovskou stranou v zemích Úrodného půlměsíce (Libanon, Sýrie, Irák, Jordánsko). S ním soupeřila o hegemonii městského nacionalismu Socialistická strana arabské obrody *al-Ba'ith*, která se utvořila z diskusního kruhu s programovým názvem *al-Ba'ith al-arabi* (Arabská obroda). Tento kruh založili roku 1940 syrští učitelé Michel Aflak a Saláhuddín al-Bítár. Ke straně *al-Ba'ith* se roku 1947 a 1953 připojily menší nacionalistické strany v Sýrii. Mezi ně patřily zejména Arabská socialistická strana, jejíž politický představitel Akram al-Haurání sehrál důležitou úlohu v syrské armádě. Zprostředkoval totiž těsné vztahy mezi syrskou *al-Ba'ith* a vedením armády a byl typickým představitelem městského nacionalismu, jehož baštou bylo město Hamá ve střední Sýrii. Jako „nesmířitelný odpůrce místních velkostatkářských rodin“⁶ spatřoval pouze v armádě možnost prosadit své politické představy a záměry. První úspěch si připsal roku 1954, kdy se zúčastnil puče namířeného proti syrskému diktátorovi Adíbu aš-Šišaklímu. Za vlády Šukrího al-Kuwwatlího, který patřil ještě ke „staré gardě“ a jehož ci-

vilní vláda se i nadále spoléhala na podporu agrárně orientovaných rodin, jako byla al-Azm, získávala syrská armáda díky propagandě strany *al-Ba'ṯh* stále větší politický vliv a spoluurčovala i těsné vztahy Sýrie k Sovětskému svazu. Armáda a s ní spojená strana *al-Ba'ṯh* pokládaly násirovskou arabskou propagandu za mocný nástroj, jak zbavit moci „starou gardu“ okolo al-Kuwwatlího, ministerského předsedy Sabrího al-Asalího a jeho zástupce Chálida al-Azma. Dosud totiž nevedl žádný z četných vnitropolitických převratů podporovaných armádou k přerozdělení moci v zemi. Právě al-Haurání přesvědčil syrské armádní velitele, aby vytvořili společné velení s egyptskou armádou. V rámci příslušných jednání prosadili nakonec armádní představitelé v lednu 1958 vytvoření centralizované egyptsko-syrské unie, které se Násir zpočátku ještě bránil, neboť Egypt dosud nebyl připraven řešit vnitropolitické problémy Sýrie. Syřané však uspěli. Dne 1. února 1958 byla vyhlášena Sjedinená arabská republika (SAR). V prvním roce její existence usilovaly obě strany o vyvážený systém rozdělení moci; po těžké volební porážce strany *al-Ba'ṯh* v červenci 1959 — strana se tehdy zmohla na pouhých 2,5 % křesel ve společném parlamentu — a zákazů všech stran s výjimkou egyptské vládnoucí státostrany vystoupili syrští nacionalisté koncem roku 1959 z vlády SAR, takže země se bez samostatného politického zastoupení stala de facto egyptskou provincií.

Jako nepřímý důsledek spojení Sýrie a Egypta se městským nacionalistům v Sýrii podařilo vyřadit politicky ze hry starou gardu. V Libanonu naopak zabránilo mnohem silnější sociální zakotvení příslušníků staré elity radikálnímu znárodnění městských společností. Namísto toho se stará elita formovala v rámci svých etnických vztahů. Maronitské, drúzské a později i ší'itské vazby se staly natolik dominantními, že je museli brát vážně i městští nacionalisté. Tak se násirovci snažili o spojenectví se stranami vedenými drúzy, zatímco komunistická seskupení našla oporu v kurdských a arménských komunitách. Neo-salafíjské skupiny, zejména velmi silná Společnost „služebníků milosrdného“ (*ibád ar-rahmán*), kterou roku 1951 založil bejrútský obchodník Muhammad Umar ad-Dáwúk a která udržovala těsné styky s egyptským Muslimským bratrstvem, měly pozitivní vliv na utváření „sunnitského vědomí“; tak byl posílen pocit sounáležitosti těch muslimských společenství, která jej neměla ve vztahu ani k drúzským, ani k ší'itským skupinám.

Specifika Libanonu a Sýrie spočívala zejména v tom, že jejich městští nacionalisté měli co činit s „republikovými režimy“, a nemuseli tedy bojovat proti monarchii. Poněvadž si však staré význačné rodiny dokázaly během krátké francouzské koloniální nadvlády (1920–1946) zajistit klíčové pozice, bylo pro nacionalisty obtížné odstranit jejich vliv.

Krátkodobé spojenectví s Egyptem umožnilo syrským nacionalistům svrhnout význačné rodiny oklikou. Ale i strana *al-Ba'ath* sama byla teď nucena utvořit etnickou koalici. Spojila se s alawitskými komunitami v provinčních městech, které vzhledem ke svému zvláštnímu společenskému postavení — nebyly v nich zastoupeny význačné rodiny — měly takřka tytéž zájmy jako nacionalisté.⁷

Irák 1958

Puč Svobodných důstojníků okolo Abdalkaríma Kásima a Abdassaláma Árifa 14. července 1958 byl bezprostřední reakcí na civilní diktaturu ministerského předsedy Núrího as-Sa'ída (vládl od srpna 1954 do června 1957). Núrí as-Sa'íd (1888–1958) sehrál v moderních iráckých dějinách klíčovou úlohu. Pocházel z význačné bagdádské rodiny a jako velmi mladý vstoupil do osmanské armády. V Istanbulu vstoupil do arabsko-osmanské tajné společnosti „Svaz“ (*al-Ahálí*) a roku 1916 přeběhl k vojsku Husajna, hášimovského krále Hidžázu. Od té doby byl jeho osud s Hášimovci těsně spjat. Spolu s Husajnovým synem Fajsalem přibyl roku 1918 do Damašku a následoval jej později i do Bagdádu, když Fajsala v srpnu roku 1921 dosadila britská mandátní správa jako krále na irácký trůn. Fajsalova moc se opírala takřka výhradně o velkostatkářské rodiny. V polovině 20. let udělila irácká vláda, tedy ve skutečnosti britská mandátní správa, velkostatkářům a kmenovým vůdcům rozsáhlou autonomii na územích, která už beztak fakticky ovládali; tato autonomie zahrnovala i právo vybírat daně a mít vlastní policii. Ropné hospodářství bylo zaručeno roku 1925, když byla s britskou pomocí k Iráku definitivně připojena oblast Mosulu bohatá na naleziště ropy. Sedm let nato poskytla Velká Británie Iráku formální nezávislost, vyhradila si však klíčová práva v zahraničněpolitických a vojenských otázkách. Za vlády Fajsalova syna Gházího (vládl v období 1933–1939) získala strana politický vliv a stala se jakýmsi střediskem městské opozice, která se nakonec za vlády as-Sa'ídova protivníka Rášida Alího al-Kajláního zmocnila roku 1941 na krátkou dobu vlády.

„Liberální desetiletí“ se v Iráku takřka vůbec neprojevovalo, i když se v letech 1952 a 1956 objevovaly pokusy prosadit v rámci protibritských demonstrací liberální postoje. Když byly roku 1954 připraveny svobodné volby, o což se postaral regent Abdulilláh, který od roku 1939 zastupoval mladého krále Fajsala II.,⁸ a když měla irácká opozice poprvé příležitost otevřeně vystoupit na veřejnosti, revidoval as-Sa'íd — i v zájmu regenta — svou benevolenci, rozpustil parlament a vládl na zákla-

dě zvláštních pravomocí, jež mu udělil loajální „parlament“. Politická bezmoc nacionalistické opozice byla zjevná. Nevelká strana *al-Ba'ṭh*, která od roku 1955 nalezla v jižním Iráku své stoupence zejména mezi ší'itskými rodinami, nedokázala stejně jako nacionalistické ani socialistické strany vytvořit mocnou protiváhu vůči monarchii. Její postavení naopak posilovaly neustále rostoucí příjmy z těžby ropy.⁹

Irácká produkce ropy v letech 1946–1958

rok	mil. tun	mil. iráckých dinárů
1946	4,6	2,3
1948	3,4	2,0
1950	6,5	5,3
1951	8,6	13,3
1953	28,0	49,9
1955	33,0	84,4
1958	35,8	79,9

Růst těžby ropy (17,0 % ročně) a ještě více s tím související vzrůst státních příjmů (31,4 % ročně) přiváděly trvale nový kapitál do hlavního města, které stále více lákalo venkovské bezzemky. Bagdád měl kolem roku 1955 již přes 500 000 obyvatel, ale podobně jako Káhira před rokem 1952 byl městem politicky bezmocným. Ani mnoho malých opozičních stran nemohlo natrvalo utvořit politicky silná seskupení, jež by měla v obyvatelstvu svou základnu. A tak připravili Svobodní důstojníci, kteří byli činní od roku 1952, své spiknutí v úzkém kruhu. Dne 14. července 1958 nadešla jejich chvíle. Bleskově provedeným pučem se povstalcům podařilo ovládnout hlavní město; rozrušené obyvatelstvo, které pochopilo, že bylo náhle osvobozeno od diktatury, zaútočilo na královský palác a zavraždilo krále, jeho rodinu i diktátora Núrího as-Sa'ída. Svobodní důstojníci utvořili vládní koalici s ostatními nacionalistickými stranami a vyhlásili jako svůj první oficiální akt zrušení monarchie a jejich institucí.

Republikové tendence v Jemenu

Jedním z prvních arabských vládců, který uznal novou republiku v čele s Árifem a Kásimem, byl jemenský korunní princ Sajfuddín Muhammad al-Badr (vládl od května roku 1955). Po potlačení puče roku 1948 nepokračoval nový jemenský král Sajfulislám Ahmad v izolacionistické politice svého předchůdce a postupně otvíral jemenské hos-